

skupin, ve vymezování relativní určitosti těchto tříd a skupin i jejich vnitrotřídní a vnitroskupinové diferenciace.

V důsledku neschopnosti některých autorů odlišit obě stránky dělby práce, obě roviny společenské strukturační, se objevují přístupy, které od sebe odtrhují přeměny v oblasti vlastnictví a v oblasti společenské dělby práce a jednostranně akcentují buď pouze vlastnické charakteristiky, chápáné v podstatě právně a zbavené reálného ekonomického obsahu, nebo pouze profesně chápáné charakteristiky dělby práce. Neméně nesprávné a ve svých důsledcích nebezpečné jsou přístupy, které zpochybňují úlohu sociálně ekonomické struktury společnosti, konstituující se na základě postavení velkých skupin lidí ve výrobních vztazích, vůči ostatním rovinám společenské strukturační, zejména vůči profesní strukturační.

Objevují se stanoviska akcentující uvolňování vazeb mezi jednotlivými rovinami společenské strukturační a ve smyslu poklesu určující role sociálně ekonomické strukturační. Hovoří se o překonávání třídní determinace názorů, postojů a hodnotových orientací ve prospěch orientací, názorů a postojů formujících se na bázi socioprofesionálně chápáných vrstev a skupin. Jsou rozvíjeny úvahy o rozřezování sociálně ekonomicky vyhraněných útvarů, především tříd, do profesních skupin, resp. o přeměně těchto útvarů v souhrny individuí nezávislých na sociálně ekonomickém začlenění, přestože takovýmto sociálně ekonomickým začleněním je i začlenění svobodného komunistického výrobce, člena asociace sdružených, skutečně rovnoprávných vlastníků výrobních prostředků.

Stejný metodologický základ mají přístupy, které eklekticky směšují podstatně sociálně ekonomické charakteristiky, jako je postavení ve vlastnických vztazích či charakter pracovní činnosti jako určité funkce v procesu realizace socialistického vlastnictví, s ryze profesními charakteristikami, jako je míra tvořivosti, kvalifikovanosti pracovní činnosti, jejího technického vybavení, výše příjmu, stupeň vzdělání apod., a stavějí všechny tyto charakteristiky vedle sebe v zájem postižení údajné mnohosti stejně významných faktorů formujících postavení jednotlivých tříd, skupin a vrstev. Patří sem i přístupy, které chápou profesní diferenciaci jako určitou konkrétnější vnitřní diferenciaci v rámci tříd a sociálních skupin.

Více či méně důsledná aplikace metodologických východisek, o něž se tyto přístupy opírají, pak musí vést k nesprávnému chápání procesu sblížování tříd a skupin, zejména k přeceňování výsledků dosažených v tomto procesu, k podceňování sociálně ekonomických rozdílů mezi určitými skupinami pracujících, zejména dělnickou třídou a určitými skupinami inteligence, které nemizí automaticky sblížováním technického charakteru práce. V jiné variantě ovšem vedou i k tendencím zvětšovat určitou podobu dělby práce, redukovat dělnickou třídu na fyzicky pracující a dokazovat její mizení či klesající úlohu ve společnosti, nebo naopak neúměrně rozšiřovat její hranice. Velmi často vedou k přístupu, kdy je dělnická třída chápána pouze jako objekt sociální péče inteligence a řídicích pracovníků, k technokratismu či scientokratismu, k faktickému odmítnutí významu či vůbec reálnosti prohlubování vlastnické aktivity dělnické třídy a rozšiřování její politické aktivity a účasti na řízení společnosti. Zejména kontexty vědeckotechnické revoluce dávají stoupencům podobných názorů zdánlivě oprávnění, aby pod záminkou „modifikace“ forem existence a úlohy dělnické třídy v současnosti tuto úlohu fakticky revidovali.

V oblasti propagandy se můžeme poměrně často setkávat s vlivy podobných přístupů a názorů, nabývajících někdy podoby nepochopení historického významu a obsahu závěrů XXVII. sjezdu KSSS a XVII. sjezdu KSČ, scientokratického či technokratického chápání cest urychlování sociálně ekonomického rozvoje socialistické společnosti, opomíjení těch podstatných momentů sjezdových závěrů, které souvisejí se zdokonalováním socialistických výrobních vztahů, s rozvojem socialistické samosprávy a účasti pracujících na řízení, s prohlubováním vlastnické aktivity a subjektivity mas pracujících.

Velkou předností práce M. Formánka je, že odkrývá metodologické kořeny těchto přístupů, jakož i cesty jejich překonání, vede s těmito přístupy angažovanou polemiku a upozorňuje na prakticko-politické souvislosti zkoumaných teoretických problémů.

Při vlastní interpretaci systému třídotvorných znaků obsaženého v Leninově definici tříd se vyslovuje pro chápání této definice jako uceleného systému s pevnou vnitřní logikou a hierarchií, systému, který především vyjadřuje postavení velkých skupin lidí ve výrobních vztazích, a to v dialektické jednotě s danou úrovní výrobních sil společnosti a z ní vyplývající výrobně technickou úlohou zkoumaných skupin. Zdůrazňuje vlastnický vztah jako určující prvek tohoto systému a odmítá přístupy zbavující tento vztah reálného ekonomického obsahu. Stejně podnětně přistupuje i k interpretaci dalšího třídotvorného znaku — místa ve společenské organizaci, resp. dělby práce. Upozorňuje na nutnost respektovat reálné souvislosti výrobně technické a

sociálně ekonomické (vlastnické) stránky dělby práce, kdy technicky nestejnorodá práce je jen technickým základem možné sociální nestejnorodosti, přičemž sociálního obsahu nabývá v rámci konkrétní společenské formy, v rámci vlastnického vztahu. Naproti tomu vlastnický vztah nabývá reálného obsahu jen ve výrobním procesu a úzce proto souvisí se společenskou dělbou práce. Polemizuje s různými přístupy zkreslujícími proces sblížování tříd a sociálních skupin socialistické společnosti a upozorňuje, že jej nelze chápat jakožto jednoduchý, mechanický proces spočívající v technických přeměnách práce, posilování průmyslového charakteru výroby, narůstání kvalifikované tvořivé práce, životní úrovně a všeobecné kulturnosti, že je třeba respektovat hlavní článek celého procesu, jímž je reálné vlastnické jednání pracujících a jejich účast na řízení společnosti, a že je třeba zevrubně analyzovat předpoklady a formy rozvoje politické vedoucí úlohy socialistické dělnické třídy.

Ve druhé části práce autor na základě výše uvedených, často formou polemiky rozvíjených metodologických východisek přistupuje k vlastnímu pozitivnímu výkladu zkoumaných otázek.

Soustřeďuje především pozornost na rozlišení dvou stránek výrobní úlohy dělnické třídy. Na základě analýzy závěrů klasiků zdůrazňuje nezaměnitelnost socioprofesionálních určení dělnické třídy odvozených z dané úrovně výrobních sil s určujícími charakteristikami sociálně ekonomickými. K identifikaci dělnické třídy v mase námezdních zaměstnanců kapitalistické společnosti užívá Marxova pojetí produktivní práce, formálního a reálného podřízení práce kapitálu a bezprostřední produkce nadhodnoty. Z rozboru vyplývá, že postačující charakteristikou dělníka nemůže být pouhé určení fyzicky pracujícího. Na druhé straně však autor v polemice s tendencí k neúměrnému rozšiřování dělnické třídy zdůrazňuje hledisko bezprostřední produkce nadhodnoty v materiální sféře.

M. Formánek věnuje značnou pozornost analýze kategorie vlastnictví. K řešení tohoto problému si vytváří široké zázemí zkoumáním struktury socialistických výrobních vztahů, základního a výchozího výrobního vztahu, cest zprostředkování realizace těchto vztahů, základního rozporu výrobního způsobu socialistické fáze komunistické formace i rozporu socialistických výrobních vztahů. Zkoumá rovněž problém ekonomických zájmů.

Podrobně se zabývá kategorií reálného zespolečenštění práce a výroby v podmínkách socialismu, upozorňuje na skutečnost, že tento proces nelze redukovat jen na jeho výrobně technickou stránku a vyjadřovat jej pouze pomocí různých ukazatelů rozvoje výrobních sil, jelikož zahrnuje i souvislosti tohoto rozvoje výrobních sil v oblasti zdokonalování výrobních, vlastnických vztahů, procesy rozvoje a prohlubování reálné vlastnické subjektivity dělnické třídy a ostatních pracujících, zprostředkované jejich aktivní účasti v ekonomickém řízení i v politické aktivitě a podmíněné kvalitní funkcí politických institucí, především prohlubováním vedoucí úlohy strany.

K mimořádně podnětným částem práce patří pasáže, kde autor ukazuje historické meze procesu realizace obecně komunistické podstaty výrobních vztahů socialistické společnosti, především vlastnických vztahů, v jejich specificky socialistickém ozvláštnění. Zkoumá procesy, jimiž úroveň výrobních sil ovlivňuje rozsah a tempo osvobození práce, existenci určitých mechanismů a článků zprostředkujících a vyjadřujících míru společenskosti způsobu spojení živé a mrtvé práce, míru spojení pracovní činnosti s celospolečenským přivlastňováním výrobních prostředků a spotřebních předmětů, míru zainteresovanosti na prosazování celospolečenských zájmů.

Autor ukazuje možnost určitých negativních jevů a poruch v tomto mechanismu zprostředkování a poukazuje na nutnost vedoucí úlohy dělnické třídy, jejích institucí při překonávání těchto poruch a vybočení projevujících se hypertrofizací určitých lokálních stránek a funkcí celého procesu. K těmto problémům přihlíží i při charakterizování socialistické dělnické třídy jako nejpokrokovější třídy socialistické společnosti a to zvláště pokud jde o vztah této třídy k ostatním pracujícím.

Z této autorovy analýzy pak vyplývají i závěry o rostoucí úloze a odpovědnosti subjektivního činitele rozvíjejícího socialistickou podstatu výrobních a dalších společenských vztahů, především dělnické třídy jako rozhodující složky společenského subjektu, nejbezprostředněji podřízené socialistickým vztahům, v jejímž postavení se nejrychleji a nejúčinněji mění formální podřízení nárokům vlastnického jednání v reálné vlastnické jednání. Toto jednání pak podněcuje celkový rozvoj vlastnické subjektivity dělnické třídy, jakož i rozvoj vlastnického jednání a subjektivity ostatních pracujících. Autor přirozeně nezavírá oči před existencí řady limitů a zábran, jimiž „mateřská znaménka“ starého na těle socialistické společnosti zasahují do realizace této úlohy dělnické třídy a promítají se i v oblasti vědomí a postojů konkrétních příslušníků dělnické třídy. Odmítá však absolutizaci těchto limitů do podoby prezírávého přístupu k úloze třídy a k jejímu nahrazení úlohou „elit“ různého typu. Je třeba ocenit autorovu schopnost vidět objektivně limitující faktory v postavení

ostatních skupin pracujících za socialismu, družstevních rolníků, inteligence, řídících pracovníků, skutečnost, že v důsledku svých objektivních vlastností i subjektivních hledisek mohou přecenit význam svého zprostředkujícího postavení a orientovat se spíše na své specifické zájmy a tím komplikovat prosazení zájmů dělnické třídy i celé společnosti.

Přirozeným vyústěním logiky výkladu autora je zdůraznění základních charakteristik progresivní společenské úlohy dělnické třídy. Dělnická třída je podle autora bezprostředním výrobcem socialistického typu, který plní rozhodující výrobně technickou funkci ve výrobním procesu, ztělesňuje nejvyšší technický a výrobně organizační stav výroby. Ztělesňuje však především nejvyšší formu realizace socialistického společenského vlastnictví, bezprostředně reprodukuje a vyjadřuje základní výrobní vztah socialistické společnosti.

Bezprostřední pracovní přetvářecí působení na přírodu, s níž je dělnická třída spojena, kde dochází k materializaci vlastnického vztahu a tím i jeho produkci v primární podobě, je v autorově pojetí významným momentem stanovení relativní úlosti dělnické třídy ve vztahu k početným skupinám zejména duševních pracovníků mimo materiální výrobu. Nevylučuje však, aby se součástí dělnické třídy staly skupiny duševních pracovníků, kteří úměrně aplikaci vědy ve výrobě do tohoto bezprostředního působení na přírodu vstupují.

Všechny charakteristiky vyjadřují postavení dělnické třídy jako třídy, která se může stát subjektem vlastnického vztahu jen jako celá třída při aktivní zprostředkující roli svých politických institucí a politické aktivity, při soustavném prohlubování vedoucí úlohy svého předvoje — komunistické strany.

Autor se proto touto politickou stránkou postavení a úlohy dělnické třídy v socialistické společnosti podrobně zabývá a nenechává stranou ani náročnou problematiku vědomí a formování socialistického uvědomění dělnické třídy. Jeho analýza vyúsťuje v konstatování rozhodující úlohy komunistické strany při politickém zprostředkování vedoucí úlohy dělnické třídy i při formování jejího vědomí.

Jak již bylo zdůrazněno, nelze v rámci jedné recenze vyčerpat, ba ani stručně naznačit bohatý obsah práce M. Formánka. Vyznačuje se širokým záběrem, komplexním přístupem k zvolené problematice. Jako pro všechny autorovy práce je pro ni charakteristická filozoficky založená argumentace, důsledně uplatňující marxistickou metodologii a angažovaný, stranický přístup k tématu. Svým obsahem se práce organicky začleňuje do kontextu tvůrčí atmosféry, která se vytváří v souvislosti s významnými podněty XXVII. sjezdu KSSS a XVII. sjezdu KSC, a je důstojným příspěvkem k realizaci úkolů, které pro oblast společenských věd z jednání sjezdů vylply.

Josef Heller

P. Mešťan: Sociálne partnerstvo a participácia

Bratislava, Pravda 1986, 182 s.

V bratislavském nakladatelství Pravda vyšla v roce 1986 kniha slovenského pedagoga a teoretika v oblasti vědeckého komunismu Pavola Mešťana *Sociálne partnerstvo a participácia*. V návaznosti na své předchozí práce (některé v úvodu knihy cituje) pokračuje autor v systematickém výzkumu vysoce aktuálního a zároveň velmi složitého jevu, jakým je teorie a praxe „demokratického socialismu“ jako ideové základny sociálně demokratických a socialistických stran, a dále s ohledem na nové poznatky propracovává své dosavadní závěry.

Západoevropská sociální demokracie představuje významný politický faktor v mezinárodních vztazích, ovlivňující výrazně mezinárodní poměr sil. Patří k těm, kteří vystupují aktivně v boji za mír, za odvrácení jaderného nebezpečí a jsou důležitými spojenci antiimperialistické fronty. „Spolupráce s nimi“, — píše se v Programu KSSS — „může sehrát významnou úlohu především v otázce odvrácení jaderné války“ (Program Komunistické strany Sovětského svazu, nová redakce, schválená XXVII. sjezdem KSSS. In: Týdeník aktualit, příloha 12/1986, s. 22). Závažnou roli hraje však sociální demokracie i v otázkách vnitropolitického vývoje řady kapitalistických zemí. Analýza jejich teoretických východisek a praktické vnitřní politiky odhaluje přetrvávající hluboké ideologické rozpory mezi komunisty a sociálními demokraty. Poznání vzájemných postojů, jak se o tom hovoří v Politické zprávě ÚV KSSS, je zcela nezbytné pro zdárný dialog směřující k aktivizaci boje za mír a mezinárodní bezpečnost (Politická zpráva ústředního výboru KSSS XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, přednesená generálním tajemníkem ÚV KSSS soudruh M. S. Gorbačovem 25. února 1986. In: Týdeník aktualit, příloha 10/1986, s. 25).

Pavol Mešťan, dlouholetý specialista v oboru rakouské sociální demokracie, zvolil pro osvětlení teorie demokratického socialismu, jeho buržoazního charakteru, metodu analýzy klíčových koncepcí, tj. pluralismu, sociálního partnerství a participace, tak jak se projevují především v podmínkách rakouské společnosti. Postihl, že uvedené koncepce představují v současné době výchozí ideová zázemí teoretiků a ideologů „demokratického socialismu“, štít a zbroj při pokusech podat „serióznější“ zdůvodnění reformistické politiky, která má „třídním smírem“ ukázat, že dělnická třída už není vykořisťovaná a že pokud tu nějaká nespravedlnost je, potom „demokratizace“ a „sociální reformy“ ji odstraní. Jiné názory se údajně rozcházejí se skutečností, neboť „učení o třídách a třídním boji již odporuje nejnovějším vědeckým poznatkům o sociální struktuře společnosti“ (s. 13).

První kapitola, nazvaná Ideál a realita, podává přehled závažných ideologických otázek, jež jsou předmětem trvalé „péče“ teoretiků sociální demokracie. Autorovi se daří přehledným způsobem problémy uceleně vyložit s odvoláním na klíčové citace z děl klasiků marxismu-leninismu i na citace z prací ideových odpůrců a z dokumentů sociálně demokratických stran. Jde například o postoje sociální demokracie k otázkám významu diktatury proletariátu, problematiku socialistické revoluce, obsahu pojmů marxistická věda a ideologie, kategorie tříd a třídního boje atd. Poznatky o dějinném vývoji nazíraném a hodnoceném marxisty v duchu marxisticko-leninské teorie poznání jsou sociálně demokratickými teoretiky odmítány jako překonané a neplatné a v duchu apologetiky buržoazního systému jsou nahrazovány demagogickým přeceňováním možnosti buržoazní demokracie, zdůrazňováním její nadřítosti. Autor v této souvislosti věnuje zvýšenou pozornost i tradičním tématům našich ideových odpůrců – otázce vztahu diktatury proletariátu a demokracie, otázce rovnosti atd. Jde vesměs o problémy, které tvoří do určité míry osu nepřátelské propagandy vůči socialistickým zemím. Autor kriticky analyzuje názory sociální demokracie na význam a charakter buržoazního státu, na jeho vztah k nadnárodním monopolům, a naopak. Ukazuje nerozlučné spojení monopolů a buržoazního státu, jež vyvrací představy sociálních demokratů o možném spoutání monopolů státem. „Tak jako je nemožné odtrhnout politiku a ekonomiku, mezi nimiž platí vztah dialektické závislosti, tak není možné oddělovat od sebe monopoly a buržoazní stát, který je třídním nástrojem politické a ekonomické moci buržoazie. ... Šíření iluzí o suverenitě a „neutralitě“ státu je umožněno existencí složitého mechanismu převodů ekonomické a politické moci monopolů, tedy zájmů špiček monopolistické buržoazie, do politiky státu a buržoazních vlád, jenž je před veřejností hluboce utajen“ (s. 24).

Při autorových argumentacích o nesprávné názorové orientaci sociálních demokratů je možno si položit otázku – co je důvodem toho, že mylné, nevědecké názory a praktické kroky sociální demokracie mají mezi rakouskými pracujícími ohlas, že se socialistické straně Rakouska podařilo získat autoritu, ovlivnit výši životní úrovně v době, kdy se dostala k moci, že byla po 13 let samostatnou vládnoucí stranou (s. 6). Částečnou odpověď na tuto velmi složitou otázku je možno najít na straně dvacet, kde autor upozorňuje na některá zjednodušená tvrzení o tom, že buržoazie používá politickou moc jediné k prosazování svých třídních pozic a zájmů, které jsou neslučitelné se zájmy společnosti. Jaká je skutečnost? „... politická moc vykořisťovatelské třídy objektivně musí do určité míry zabezpečovat společné zájmy, neboť by se jinak neudržela. Vykořisťovatelská třída je sama podmíněna na společných zájmech, přitom je však zabezpečuje tak, aby vyrvala největší kus pro sebe, tedy na nich vydělává. Tím se se společenskými zájmy ostře rozchází. A přitom právě nevyhnutelnost zabezpečování společných zájmů umožňuje buržoazii dokazovat, že pluralismus existuje“ (s. 20–21).

V podmínkách Rakouska je tento argument do značné míry umocněn vnitřní rozporností sociální demokracie, danou historickým vývojem. Spojení sociální demokracie se státní monopolním kapitalismem a priori vytváří předpoklad pro konkrétní formy spolupráce s buržoazií a tím i pro podíl na obraně třídních zájmů buržoazie. Na druhé straně závislost sociální demokracie na podpoře části dělnické třídy a pracujících mas se promítá v nutnosti respektovat i jejich zájem. V politické praxi však většinou nelze vyhovět oběma stranám. Důsledná obrana zájmů pracujících není totiž možná bez rozchodu s kapitalistickým systémem.

Na otázku, co znamená pluralismus pro sociálně demokratickou ideologii, jaký význam přikládá tato ideologie pluralistickým koncepcím v kampaních za diskreditaci monistického filozofického základu marxismu-leninismu, a na některé další, odpovídá autor ve *druhé kapitole*. I zde nastiňuje nejprve historický vývoj jevu a poté sleduje formy a důsledky jeho uplatňování v praxi především rakouských politologů, kteří se zaměřují zejména na propagaci a idealizaci „demokratického“ systému stran. Ten údajně umožňuje realizovat partnerství i jejich vzájemné soupeření. „Strany mají svádět a konečně i vedou vzájemný boj o hlasy voličů a o politickou moc ve